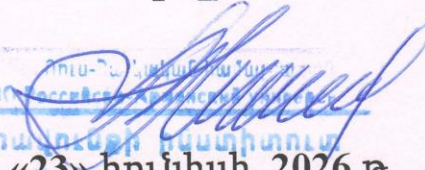

«Ռուս-Հայկական համալսարան» բարձրագույն կրթության
միջպետական կրթական կազմակերպություն

Հաստատում եմ՝
Իրավունքի Ինստիտուտի տնօրեն
Քալաշյան Մ. Ա.

«23» հունիսի, 2026 թ.

Ինստիտուտ՝ Իրավունքի

Ամբիոն՝ Քրեական իրավունքի և քրեական դատավարության իրավունքի

Հեղինակ՝ դասախոս Իվանովա Ե. Վ.

ԴԱՍԸՆԹԱՅԻ ԱՌԱՐԿԱՅԱԿԱՆ ԾՐԱԳԻՐ

Դասընթաց՝ «Մարդու իրավունքների եվրոպական չափանիշները ՀՀ
քրեական դատավարությունում»

Մասնագիտություն՝ 042101.00.7 «Իրավագիտություն»

Կրթական ծրագիր՝ 042101.04.7 «Քրեական իրավունք և դատավարություն»

Դասընթացի անոտացիա

«Մարդու իրավունքների եվրոպական չափանիշները ՀՀ քրեական դատավարությունում» ուսումնական առարկայի ուսումնասիրությունը նպաստում է Եվրոպայի խորհրդի իրավական չափանիշների բնույթի, դրանց ինստիտուցիոնալ հիմքերի, Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիայի հիմնական դրույթների և դրանց իրագործման վերաբերյալ հիմնարար պատկերացումների ձևավորմանը:

Դասընթացի ուսումնասիրման հիմնական օբյեկտներն են՝ **Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիան**, Եվրոպայի խորհրդի անդամ պետությունների միջազգային պայմանագրային պարտավորություններն ամրագրող իրավական նորմերը, ինչպես նաև **Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի (ՄԻԵԴ) վճիռներն** ու որոշումները:

Դասընթացի շրջանակներում ուսումնասիրվում են եվրոպական իրավական չափանիշների հասկացությունը, Եվրոպայի խորհրդի և նրա մարմինների գործունեության ընդհանուր բնութագիրը, Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիայի հիմնական դրույթները, Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի գործունեության կարգը՝ որպես եվրոպական իրավունքի սուբյեկտ, ինչպես նաև մեղադրյալի հիմնարար իրավունքներն ու դրանց իրականացման երաշխիքները: «Մարդու իրավունքների եվրոպական չափանիշները քրեական դատավարությունում» առարկայի նպատակն է բացահայտել Եվրոպայի խորհրդի իրավական չափանիշների դերն ու կիրառման առանձնահատկությունները քրեական դատավարությունում:

Առանձնահատուկ նշանակություն ունի արդարադատության արդյունավետության եվրոպական չափանիշների, ինչպես նաև Եվրոպայի խորհրդի Նախարարների կոմիտեի՝ քրեական արդարադատության պարզեցման վերաբերյալ հանձնարարականների ուսումնասիրությունն ու վերլուծությունը:

Հաշվի առնելով, որ Հայաստանի Հանրապետությունից ներկայացված բազմաթիվ գործեր գտնվում են Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի վարույթում, ազգային օրենսդրության զարգացման և կատարելագործման նպատակով առաջնային նշանակություն է ստանում եվրոպական չափանիշների արդյունավետ կիրառումը:

Քանի որ մարդու իրավունքների ոլորտի միջազգային չափանիշները ժամանակակից իրավական համակարգի անբաժանելի մասն են, մարդու իրավունքների եվրոպական չափանիշների էության և հատկանիշների, դրանց ներպետական քրեական դատավարական օրենսդրության մեջ ներդրման (իմպլեմենտացիայի) հիմնախնդիրների, ինչպես նաև ազգային քրեական դատավարությունում դրանց կիրառման ձևերի և մեխանիզմների համակողմանի ուսումնասիրությունն ունի կարևոր տեսական և գործնական նշանակություն:

Փոխկապակցվածությունը այլ ուսումնական առարկաների հետ

«Մարդու իրավունքների եվրոպական չափանիշները քրեական դատավարությունում» դասընթացը սերտորեն փոխկապակցված է «Իրավագիտություն» մասնագիտության հետևյալ ուսումնական առարկաների հետ՝

- Քրեական դատավարություն,
- ՀՀ քրեական դատավարություն,
- Պատժի նշանակման տեսության և պրակտիկայի հիմնախնդիրներ,
- Ապացույցների տեսությունը քրեական դատավարությունում,
- Տուժողի իրավունքները քրեական դատավարությունում,
- Միջազգային համագործակցությունը քրեական դատավարության ոլորտում,
- ինչպես նաև իրավագիտական ուղղվածության այլ մասնագիտական դասընթացների հետ:

Նպատակ և խնդիրներ

Դասընթացի նպատակը

«Մարդու իրավունքների եվրոպական չափանիշները քրեական դատավարությունում» դասընթացի նպատակն է ներկայացնել Եվրոպայի խորհրդի իրավական չափանիշների կարևոր դերն ու դրանց կիրառման առանձնահատկությունները քրեական դատավարությունում՝ ձևավորելով ուսանողների տեսական գիտելիքներն ու գործնական հմտությունները մարդու իրավունքների միջազգային պաշտպանության չափանիշների կիրառման ոլորտում:

Դասընթացի խնդիրները

Դասընթացի հիմնական խնդիրներն են՝

- Եվրոպական մարդու իրավունքների չափանիշների համակարգի համակողմանի ուսումնասիրությունն ու համակարգումը,
- Եվրոպայի խորհրդի անդամ պետությունների միջազգային պայմանագրային պարտավորություններն ամրագրող իրավական նորմերի, ինչպես նաև Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի (ՄԻԵԴ) վճիռների և որոշումների վերլուծությունը,
- Եվրոպական իրավական չափանիշների կիրառման առանձնահատկությունների բացահայտումը ազգային քրեական դատավարությունում,
- Եվրոպական կոնվենցիայի դրույթների և ՄԻԵԴ նախադեպային իրավունքի կիրառման գործնական մեխանիզմների ուսումնասիրությունը,
- Հայաստանի Հանրապետության քրեական դատավարական օրենսդրության և իրավակիրառ պրակտիկայի կատարելագործման գործում եվրոպական չափանիշների նշանակության գնահատումը:

Օբյեկտ և առարկա

Դասախոսությունները կազմակերպված են ուսանողների համակարգված աշխատանքի համար: Դրանք ներառում են հիմնական հասկացությունների ներկայացում, միջազգային

իրավունքի իրավական և գիտական աղբյուրների դիտարկում, ինչպես նաև ինքնուրույն աշխատանքների հանձնարարություն:

Մեմինարները նախատեսված են բարդագույն թեմաների համար՝ խորացնելու և ընդլայնելու տեսական գիտելիքները:

Տեսական հարցերի քննարկումը պահանջում է ուսանողների նախապատրաստություն՝ հիմնական, լրացուցիչ և գիտական գրականության ուսումնասիրություն:

Դասընթացի յուրացման արդյունքում ձեռք բերվող գիտելիքները և կարողությունները

Դասընթացի յուրացման արդյունքը ապահովում է անհրաժեշտ գիտելիքների, հմտությունների ու կարողությունների համապատասխան ՈԱՇ-ի վերջնարդյունքներին:

Գիտելիքները՝

- իմանա Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի (ՄԻԵԴ) հիմնարար և առավել նշանակալի վճիռները, որոնք վերաբերում են մարդու իրավունքների եվրոպական չափանիշների խախտումներին, դրանց բնութագրիչ հատկանիշները,
- ծանոթ լինի քրեական դատավարության ընթացքում մարդու իրավունքների եվրոպական չափանիշների պահպանման հետ կապված հիմնական տեսական և գործնական խնդիրներին,

Հմտությունները՝

- կարողանա վերլուծել եվրոպական չափանիշների կիրառման վերաբերյալ դատական պրակտիկան և գնահատել դրանց ազդեցությունը ազգային քրեական դատավարության վրա,
- կարողանա կիրառել Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիայի և ՄԻԵԴ նախադեպային իրավունքի պահանջները մասնագիտական գործունեության ընթացքում: Դասընթացի տեղն ուսումնական ծրագրում

Կարողունակությունը (կոմպետենցիան)՝

- տիրապետի առարկայի տեսական և գործնական (փաստական) նյութին,
- տիրապետի համապատասխան քրեական դատավարական նորմերի ճիշտ մեկնաբանման և գործնական կիրառման հմտություններին,

Դասընթացը ներառված է «քրեական իրավունք և դատավարություն»՝ 4 ակադեմիական կրեդիտ (144 ակադեմիական ժամ) աշխատատարությամբ, որից 16 ակադեմիական ժամ նախատեսվում է գործնական պարապմունքների համար: Դասընթացը նախատեսվում է ուսումնասիրել 2-րդ ուսումնական տարվա 1-ին կիսամյակում:

Ուսումնական աշխատանքի տեսակները	Ընդամենը, ակադ. ժամեր
1. Առարկայի ուսումնասիրման ընդհանուր աշխատատարություն, այդ թվում՝	144

1.1. Լսարանային պարապմունքներ, այդ թվում՝	32
1.1.1. Դասախոսություններ	16
1.1.2. Գործնական պարապմունքներ, այդ թվում՝	16
1.1.2.1. Ստուգողական աշխատանքներ	
1.2. Ինքնուրույն աշխատանք, այդ թվում՝	96
1.2.2. Ինքնուրույն աշխատանքի այլ տեսակներ, այդ թվում՝ (նշել)	60
1.2.2.1. Գրավոր ինքնուրույն աշխատանքներ	36
Ամփոփիչ ստուգում (քննություն, ստուգարք)	քննություն

Դասընթացի ծավալի բաշխում (ակադեմիական ժամերով) ըստ թեմաների և ուսումնական աշխատանքի տեսակների

Թեմատիկ պլան և բովանդակություն

Առարկայի բաժինները և թեմաները	Ընդամենը	Դասախոսություններ	Գործնական / Սեմինար պարապմունքներ
1 Եվրոպական չափանիշների ընդհանուր բնութագիրը և հասկացությունը	2=3+4	3	4
Թեմա 1.Եվրոպայի խորհրդի չափանիշները մարդու իրավունքների ոլորտում	16	2	2
Թեմա 2.Եվրոպական չափանիշները Ռուսաստանի և Դաշնության Հայաստանի Հանրապետության իրավական համակարգերում	16	2	2
Թեմա 3.Եվրոպայի խորհուրդը և նրա մարմինները	16	2	2

Թեմա 4. Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության եվրոպական կոնվենցիայի հիմնական դրույթները	16	2	2
Թեմա 5. Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը	16	2	2
Թեմա 6. Ֆիզիկական անձեռնմխելիության իրավունք (Կոնվենցիայի 3-րդ հոդված) Թեմա 3.1. Ընդհանուր դրույթներ Թեմա 7. Ազատության և անձնական անձեռնմխելիության իրավունքը որպես հիմնարար սկզբունք	16	2	2
Թեմա 8. Ազատությունից զրկելու թույլատրելի դեպքերը	16	1	1
Թեմա 9. Թարգմանչի օգնությունից օգտվելու իրավունքը	16	1	1
Ընդամենը	144	16	16

1990-ական թվականների սկզբին Ռուսաստանում և Հայաստանի Հանրապետությունում տեղի ունեցած խորքային հասարակական և պետական վերափոխումները էականորեն բարձրացրին մարդու և քաղաքացու իրավունքների ու ազատությունների, ինչպես նաև դրանց իրավական երաշխիքների նորմատիվ կարգավորման նշանակությունը: Ռուսաստանի Դաշնության և Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրությունների ընդունումը, որոնցում մարդը, նրա իրավունքներն ու ազատությունները հռչակվում են բարձրագույն արժեք, ինչպես նաև մարդու իրավունքների ոլորտում միջազգային մի շարք պայմանագրերի վավերացումը, պայմանավորեցին մարդու իրավունքների պաշտպանության և իրավակարգավորման ոլորտում գիտական հետազոտությունների զարգացման անհրաժեշտությունը:

Այս համատեքստում առաջացավ բուհական կրթական ծրագրերում հատուկ դասընթացների ներդրման անհրաժեշտություն, որոնք ուղղված են ուսանողների մասնագիտական պատրաստմանը մարդու իրավունքների պաշտպանության միջազգային չափանիշների ոլորտում:

«Մարդու իրավունքների եվրոպական չափանիշները քրեական դատավարությունում» դասընթացը նվիրված է քրեական դատավարությունում մարդու իրավունքների պաշտպանության հիմնախնդիրներին՝ ուսումնասիրելով Եվրոպայի խորհրդի իրավական չափանիշները և դրանց կիրառման առանձնահատկությունները:

Բաժին 1. Եվրոպական չափանիշների ընդհանուր բնութագիրը և հասկացությունը

Թեմա 1.1. Եվրոպայի խորհրդի չափանիշները մարդու իրավունքների ոլորտում

1. Եվրոպական չափանիշների հասկացությունը և ընդհանուր բնութագիրը:
2. Եվրոպական իրավական չափանիշների ձևավորումն ու զարգացումը:
3. Եվրոպայի խորհրդի չափանիշների համակարգային դասակարգումը:
4. Եվրոպայի խորհրդի իրավական չափանիշների դերն ու նշանակությունը:

Թեմա 1.2. Եվրոպական չափանիշները Ռուսաստանի Դաշնության և Հայաստանի Հանրապետության իրավական համակարգերում

1. Եվրոպական չափանիշների ազդեցությունը Ռուսաստանի Դաշնության և Հայաստանի Հանրապետության ազգային օրենսդրության վրա:
2. Եվրոպայի խորհրդի չափանիշների տեղն ու դերը ազգային իրավական համակարգում:

Բաժին 2. Եվրոպական չափանիշների ձևավորման ինստիտուցիոնալ համակարգը

Թեմա 2.1. Եվրոպայի խորհրդի և նրա մարմինները

1. Եվրոպայի խորհրդի ընդհանուր բնութագիրը և գործունեությունը:
2. Եվրոպայի խորհրդի նպատակները:
3. Եվրոպայի խորհրդի կանոնադրական սկզբունքները:
4. Եվրոպայի խորհրդի մարմիններն ու դրանց լիազորությունները:
5. Նախարարների կոմիտե:
6. Խորհրդարանական վեհաժողով:
7. Եվրոպայի տեղական և տարածքային իշխանությունների կոնգրես:

Թեմա 2.2. Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության եվրոպական կոնվենցիայի հիմնական դրույթները

1. Կոնվենցիայի կառուցվածքը:
2. Կոնվենցիայի գործողության ոլորտը:
3. Կոնվենցիայով ամրագրված մարդու հիմնական իրավունքներն ու ազատությունները:

Թեմա 2.3. Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը

1. Դատարանի կազմակերպական կառուցվածքը:
2. ՄԻԵԴ դիմելու կարգը:
3. Դատարանի գործունեության մեխանիզմը:

Բաժին 3. Ֆիզիկական անձեռնմխելիության իրավունք (Կոնվենցիայի 3-րդ հոդված)

Թեմա 3.1. Ընդհանուր դրույթներ

1. Կոնվենցիայի 3-րդ հոդվածի հիմնական դրույթները:
2. Հոդվածի կիրառման առանձնահատկությունները:
3. 3-րդ հոդվածում օգտագործվող հիմնական հասկացությունները:

Թեմա 3.2. Խոշտանգումներ

1. Խոշտանգման հասկացությունը եվրոպական չափանիշների համաձայն:
2. Խոշտանգման սահմանազատումը հարակից իրավական հասկացություններից:
3. ՄԻԵԴ համապատասխան նախադեպերի ուսումնասիրություն:

Թեմա 3.3. Անմարդկային վերաբերմունք

1. Անմարդկային վերաբերմունքի հասկացությունը:
2. Սահմանազատումը հարակից հասկացություններից:
3. ՄԻԵԴ համապատասխան գործերի վերլուծություն:

Թեմա 3.4. Արժանապատվությունը նվաստացնող վերաբերմունք

1. Արժանապատվությունը նվաստացնող վերաբերմունքի եվրոպաիրավական հասկացությունը:
2. Սահմանազատումը հարակից հասկացություններից:

3. ՄԻԵԴ համապատասխան նախադեպերի ուսումնասիրություն:

Թեմա 3.5. Արտահանձնում և արտաքսում

1. Արտահանձնման և արտաքսման հասկացությունը:
2. Իրավական առանձնահատկությունները:
3. ՄԻԵԴ համապատասխան գործերի ուսումնասիրություն:

Թեմա 3.6. Խտրականություն

1. Խտրականության հասկացությունը:
2. Խտրականության դրսևորումների առանձնահատկությունները:
3. ՄԻԵԴ համապատասխան նախադեպերի վերլուծություն:

Բաժին 4. Ազատության և անձնական անձեռնմխելիության իրավունք (Կոնվենցիայի 5-րդ հոդված)

Թեմա 4.1. Ազատության և անձնական անձեռնմխելիության իրավունքը որպես հիմնարար սկզբունք

1. Սկզբունքի հասկացությունը և էությունը:
2. Կոնվենցիայի 5-րդ հոդվածի հիմնական դրույթները:
3. Հոդվածի գործողության ոլորտը:

Թեմա 4.2. Օրինականության հասկացությունը 5-րդ հոդվածի իմաստով

1. «Օրինականություն» հասկացության բովանդակությունը:
2. Կիրառման առանձնահատկությունները:

Թեմա 4.3. Ազատությունից զրկելու թույլատրելի դեպքերը

1. Իրավասու դատարանի դատավճռով անձին օրինական կերպով ազատությունից զրկելը:
2. Դատարանի օրինական որոշումը չկատարելու կամ օրենքով սահմանված պարտականության կատարումն ապահովելու նպատակով օրինական ձեռքարկումներ կամ կալանավորումներ:
3. Իրավախախտում կատարելու հիմնավոր կասկածի առկայության դեպքում կամ իրավախախտման կանխման կամ փախուստը կանխելու նպատակով օրինական ձեռքարկումներ:
4. Անչափահասի օրինական կալանավորումը դատախազական հսկողություն իրականացնելու կամ իրավասու մարմնին հանձնելու նպատակով:
5. Վարակիչ հիվանդությունների տարածումը կանխելու նպատակով, ինչպես նաև հոգեկան հիվանդների, ալկոհոլամոլների, թմրամոլների կամ թափառաշրջիկների օրինական ազատագրությունը:
6. Անօրինական մուտքը երկիր կանխելու կամ արտաքսման կամ արտահանձնման ընթացակարգ ապահովելու նպատակով օրինական ձեռքարկումներ կամ կալանավորումներ:

Թեմա 4.4. Ազատությունից զրկման դեպքում դատավարական երաշխիքները

1. Ձերբակալման պատճառների և առաջադրված մեղադրանքի մասին անհապաղ տեղեկացվելու իրավունքը:
2. Նախնական կալանքի ենթարկված անձանց դատավարական երաշխիքները:
3. Գործի քննությունը ողջամիտ ժամկետում կամ մինչև դատավարությունը ազատ արձակվելու իրավունքը:
4. Կալանքի օրինականությունը դատարանում վիճարկելու իրավունքը:
5. Անօրինական ձերբակալման կամ կալանքի համար փոխհատուցման իրավունքը:
6. Պայմանագրային պարտավորությունը չկատարելու համար ազատությունից չզրկվելու իրավունքը:

Բաժին 5. Արդար դատաքննության իրավունք (Կոնվենցիայի 6-րդ հոդված)

Թեմա 5.1. Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի ընդհանուր դրույթները

1. 6-րդ հոդվածի հիմնական դրույթները:
2. Հոդվածի ընդհանուր բնութագիրը և մեկնաբանությունը:

Թեմա 5.2. 6-րդ հոդվածի կիրառման ոլորտը

1. 6-րդ հոդվածի կիրառման առանձնահատկությունները:
2. Դատարան դիմելու իրավունքը:

Թեմա 5.3. 6-րդ հոդվածում ամրագրված հիմնական հասկացությունները

1. Իրավունքների, պարտականությունների և քրեական մեղադրանքի հասկացությունները:
2. Դատաքննության հրապարակայնությունը:
3. Ողջամիտ ժամկետ:
4. Գործի բարդությունը:
5. Ողջամիտ ժամկետի խախտման հետևանքները դիմողի համար:
6. Իրավասու մարմինների գործունեության արդյունավետությունը:
7. Դիմողի վարքագիծը:
8. Անկախ և անաչառ դատարանը:
9. Արդար դատաքննությունը:
10. Կոդեքսի հավասարության սկզբունքը:

Թեմա 5.4. Քրեական մեղադրանք

1. Քրեական մեղադրանքի հասկացությունը:
2. Եվրոպական չափանիշներով դրա առանձնահատկությունները:

Բաժին 6. Մեղադրյալի հիմնական իրավունքները

Թեմա 6.1. Անմեղության կանխավարկած

1. Անմեղության կանխավարկածի հասկացությունը՝ Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 2-րդ կետի համաձայն:

Թեմա 6.2. Մեղադրանքի մասին անհապաղ և հասկանալի լեզվով տեղեկացվելու իրավունքը

1. Մեղադրյալի իրավունքը՝ անհապաղ և մանրամասն տեղեկացվելու իրեն հասկանալի լեզվով առաջադրված մեղադրանքի բնույթի և հիմքերի մասին (Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 3-րդ կետի «ա» ենթակետ):
2. Իրավունքի բովանդակությունն ու առանձնահատկությունները:

Թեմա 6.3. Պաշտպանությանը նախապատրաստվելու համար բավարար ժամանակ և հնարավորություն ունենալու իրավունքը

1. Իրավունքի մեկնաբանությունը:
2. Իրավունքի բովանդակությունն ու առանձնահատկությունները:

Թեմա 6.4. Պաշտպանության իրավունք

1. Մեղադրյալի՝ անձամբ կամ իր ընտրած պաշտպանի միջոցով պաշտպանվելու իրավունքը:
2. Անվճար իրավաբանական օգնության տրամադրումը, եթե դա պահանջում են արդարադատության շահերը:

Թեմա 6.5. Վկաներին հարցաքննելու իրավունքը

1. Մեղադրյալի իրավունքը՝ հարցաքննելու իր դեմ ցուցմունք տվող վկաներին:
2. Իր օգտին վկաների հրավիրման և հարցաքննության իրավունքը նույն պայմաններով:
3. Իրավունքի բովանդակությունն ու նշանակությունը:

Թեմա 6.6. Թարգմանչի օգնությունից օգտվելու իրավունքը

1. Մեղադրյալի իրավունքը՝ անվճար օգտվելու թարգմանչի օգնությունից, եթե չի հասկանում կամ չի խոսում դատավարության լեզվով:
2. Իրավունքի բովանդակությունն ու կիրառման առանձնահատկությունները:

Գնահատման ձևեր

Դասընթացում կիրառվում են հետևյալ գնահատման միջոցները՝

- Գրավոր աշխատանքներ (տեստեր, կուրսային աշխատանքներ, էսսե)
- Զեկուցումներ և բանավոր քննարկումներ
- Միջանկյալ գնահատում
- Եզրափակիչ քննություն կամ հաշվետվություն

Գրականություն

1. Европейские стандарты справедливого судебного разбирательства по уголовным делам: монография / Васяев А.А., Князькин С.А. - М.: Юрлитинформ, 2013. - 152 с.
2. Хабриева Т.Я. Имплементация решений Европейского Суда по правам человека в российской системе: концепции, правовые подходы и практика обеспечения. М.: НОРМА.2020. 416 с.

3. Бессарабов В.Г., Быумова Е.В, Курочкина Л.А. Европейские стандарты обеспечения прав и свобод человека и гражданина в российском уголовном процессе. – М., 2005.
4. Васильев Л.М. Теоретические и практические проблемы презумпции невиновности обвиняемого в уголовном судопроизводстве, 2005.
5. Гомьен Д., Харрис Д., Зваак Л. Европейская конвенция о правах человека и Европейская социальная хартия: право и практика. – М., 1998.
6. Европейская конвенция о защите прав человека и основных свобод (Рим, 4 ноября 1950 г.)
5. Европейский Союз: новый этап интеграции. Проблемно-тематический сборник /Отв. ред. В.Г. Головин. – М., 1996.
7. Европейские стандарты права на справедливое судебное разбирательство и российская практика / Под общ.ред. А.В. Деменевой. – Екатеринбург, 2004.
8. Имплементация решений Европейского суда по правам человека в практике конституционных судов стран Европы: Сборник докладов. – М.: Институт права и публичной политики, 2006.
9. Мельников В.Ю. Обеспечение прав граждан в ходе досудебного производства, 2006.
10. Путеводитель о прецедентной практике Европейского суда по правам человека за 2002 год / Науч. ред.-сост. Берестнев Ю.Ю., Виноградов М.В. Пер. с англ. Власихин В.А.. М., 2004.
11. Устав Совета Европы от 5 мая 1949 года.
12. Топорнин Б.Н. Европейские Сообщества: право и институты (динамика развития). – М., 1992.
13. Энтин М.Л. Суд Европейских сообществ: правовые формы обеспечения западноевропейской интеграции. – М., 1997.

Дополнительная литература

1. Аметистов Э.М. Современные тенденции развития права Европейского Сообщества. Сов. государство и право. – М., 1985.
2. Демичева З.Б. Правовые стандарты Совета Европы. Автореферат дис. на соискание уч. степ. к.ю.н. – М., 2006.
3. Гренендейк К. Применение права Европейского Сообщества в странах-членах ЕС. Вестник МГУ. Сер.11 "Право", 1996, № 2.
4. Костенко М.Л., Лавренева Н.В. ЕС после Маастрихта: федерация, конфедерация или международная организация? Государство и право. – М., 1994, № 4.
5. Матвеев Д.Ю. Европейские правовые стандарты в правовой системе РФ: Конституционноправовой анализ. Автореферат дис. на соискание уч. степ. к.ю.н. – М., 2003.
6. Реагирование на преступность: концепции, закон, практика. М., 2002.
7. Энтин М. Л. Международные гарантии прав человека. Практика Совета Европы. – М., 1992.

Электронные ресурсы:

1. <https://www.un.org/ru/>

2. <https://static.coe.int/redirectechr.html>